

УДК 94:629.73

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ РОДИНИ КОНСТРУКТОРА ГВИНТОКРИЛА М.І.СОРОКІНА

Висвітлюються родинні зв'язки конструктора гвинтокрила подовжньої схеми Сорокіна Миколи Івановича, який будував свій літальний апарат в Новгород-Сіверському у 1911 – 1914 рр.

Освещаются родственные связи конструктора вертолета Сорокина Николая Ивановича, который сооружал свой летательный аппарат в Новгород-Северском в 1911 – 1914 гг.

The little known designer of lengthwise diagram rotary-wing aeronautic Sorokin N.I. family is described. He built his fly apparatus at Novgorod-Seversk in 1911-1914 years.

Ключові слова: Російська імперія, Новгород-Сіверський, М.І.Сорокін, Н.І.Сорокіна, історія.

Навесні 2007 р. випускник Київського політехнічного інституту Валерій Іванович Дзюбак подарував авторові родинний фотоальбом початку ХХ ст., що належав Наталії Іванівні Сорокіній. Багато років родина Дзюбаків мешкала у Києві на Печерську в одному будинку з Н. Сорокіною. Це була самотня жінка похилого віку, яка ще дівчиною, після революції 1917 р., приїхала з Новгород-Сіверського та влаштувалася на роботу до Київського карного розшуку на посаду діловода. Після смерті Н.І.Сорокіної залишились її особисті речі, серед яких увагу В.Дзюбака привернув старий фотоальбом. Роздивляючись його, юнак зацікавився дивним літальним апаратом, зображеним на одній з фотографій. Після закінчення КПІ В.І.Дзюбак працював у ЦКБ Київського заводу „Арсенал”: займався монтажем і випробуванням космічних тренажерів. Його робота була пов'язана з постійними відрядженнями, під час яких В.І.Дзюбак відвідав багато музеїв авіації, але ніде він не знайшов навіть згадки про літальний апарат подібної конструкції.

Дослідження цієї, досі невідомої сторінки історії техніки, почалося водночас, випадково й закономірно: в ті роки в Державному політехнічному музеї України проводилися дослідження історії розвитку аерокосмічних технологій.

М.І.Сорокін

Порівняння конструкції літального апарата з альбому Н.І.Сорокіної з існуючим в літературі рисунком гелікоптера М.І.Сорокіна [1, 2, 3] дозволили стверджувати, що в обох випадках мова йде про один і той же гвинтокрил. А в результаті ретельного дослідження родинного альбому Наталії Іванівни був зроблений безперечний висновок: маловідомий винахідник гвинтокрила М.І.Сорокін був її рідним братом.

Залишив собі Валерій і посвідчення Н.І.Сорокіної за номером 125 від 6 січня 1920 р., дійсне по 15 квітня того ж р., де написано: „Предъявитель сего товарищ Сорокина Наталия

Ивановна состоит сотрудником Киевского Гор. Судебно-Уголовного Розыска Украинской Советской Социалистической Республики и имеет право: на ношение всякого рода оружия, задержания, ... свободного входа во все театры, сады и увеселительные места и свободного хождения по городу во всякое время дня и ночи ...”. Аркуш посвідчення прошитий всередині книжки, розміром 9 x 13 см, що має полотняну обкладинку зеленого кольору. У книжці посвідчення знаходяться ще чотири паперових документи: два посвідчення співробітника Карного Розшуку м. Києва на ім'я Сорокіної Н.І. (№ 1379 від 07.1919 р., № 125 від 6.01.1920 р.); посвідчення Київського Угро Старокиївського району м. Києва, № 1026 від 4.04.1920 р., де написано, що „делопроизводитель ... Наталия Ивановна Сорокина отпущена в отпуск и едет для поправления здоровья на родину в г. Новгородсеверск Черниговской губ. ...”; свідоцтво Львівського району Радянської Робітничо-Селянської Міліції м. Києва від 9.02.1920 р., що видано „... гражданке гор. Новгород-Северска, Черниговской губ., Сорокиной Наталии Ивановне для свободного жительства во всех городах и селениях У.С.С.Р. сроком на шесть мес. ...”.

Н.І.Сорокіна. 1935 р.

Вищенаведені документи Наталії Іванівни вказали на батьківщину М.І.Сорокіна: м. Новгород-Сіверський, Чернігівської губернії.

Правильному визначенню батьківщини конструктора ще допомогли архівні документи, що зберігаються в Російському державному архіві древніх актів (РГАДА), у м. Москві. За цими документами вдалося також, частково, прослідкувати й родову „гілку” М.І.Сорокіна. Результати досліджень по цих матеріалах викладені у нижченаведеному тексті роботи.

Пошук історичних документів по родині конструктора був проведений і за архівами МВС України: за місцем роботи його сестри. Але виявилось, що „... за обліками архіву Управління інформаційних технологій ГУМВС України в Київській області будь-яка інформація відносно неї (ред.: Сорокіної Н.І.) відсутня” [4]. Більш того, як вдалося з’ясувати через Ю.М.Солода, начальника Департаменту кадрового забезпечення МВСУ, архіви Карного розшуку м. Києва існують з 1948 р. і у списках ветеранської організації вищенаведеного міністерства Сорокіна Н.І. не числиться.

У Метричних книгах за період з 1852 по 1920 рр. Чернігівської

Родина Сорокіних: сидять, зліва направо, старша сестра, батьки;
стоять, зліва направо, Іван, Микола, Наталія

духовної консисторії, що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО), інформація по жителях Новгород-Сіверського відсутня. На даний момент вдалося встановити лише два архівних документи, що знаходяться на обліку в ДАЧО, які стосуються досліджуваної родини Сорокіних.

Але повернемося до старого фотоальбому родини Сорокіних. Його фотографії – це німа сповідь про активне життя родини в Новгород-

Сіверському до революції 1917 р. і про мальовничі краєвиди міста на Десні того часу.

Більша частина фотографій (всього їх 81 од.) альбому приклеєна до його аркушів і не має ніяких підписів. На деяких фотографіях, що не приклеєні, вказаний рік.

З великою імовірністю, можна стверджувати, що всі фото, за виключенням чудових портретів Наталії Іванівни (на звороті двох вказані дати: 20.05.1924 р. і 1935 р.), зроблені до 1917 р. Портрети Н.І.Сорокіної та фотографія, де вона зображена зі своїм коханим, військовим льотчиком Шуриком Ю., виготовлені Л.Б.Орловим в Новгород-Сіверському.

В альбомі ще знаходиться фотографія, найбільш імовірно, чоловіка старшої сестри Наталії Іванівни, що була зроблена в фотоательє пана

Сорокіни на ганку літнього дому: в центрі – мати;
ліворуч сидить Іван з дружиною,
праворуч – старша сестра з чоловіком; в центрі
стоїть Микола, праворуч Миколи – Наталія

Сорокіних було четверо дітей: двоє синів (Іван, Микола, приблизно 1887 р. н., з невеликою різницею у віці) та дві доньки (Наталія, приблизно 1890 р.н., була самою молодшою з дітей, друга донька була найстаршою).

¹⁾ Таку назву вулиця мала в досліджуваний період з 1919 по 1939 рр., за поляків.

Р.Гаска, в м.
Рівному,
приблизно, в
середині 1930-х
рр.: на звороті є
печатка з
адресою закладу,
що знаходився в
м. Рівному, на
вул. 3-го
Травня¹⁾, 60. За
легендою, в
Польщу
емігрував, після
1917 р., і Шурик
Ю.
Аналіз сімейних
фотографій
Сорокіних, з
урахуванням
архівної
інформації [5, 6],
дозволяє
стверджувати, що
у подружжя

Батько конструктора

Конструктор М.І.Сорокін походив з купецької родини. Його батько Іван Мануїлович, можливо 1850 р.н., імовірно, в 1911 р. помер. Так, у Списках лісів і дач Новгородсіверського повіту, по с. Рикову, як власники 31,5 десятин землі, вже згадуються „ ... наследники Ивана Мануиловича Сорокина...” [7]. Його дід (27 березня 1812 р. – 24 лютого 1900 р.) 18 жовтня

Мати конструктора

1859 р. „... по большинству баллов (за 97 – против 8) удостоин избрания в должность Новгородсеверского Городского Головы третьей гильдии купец Мануил Яковлев сын Сорокин ... на следующее с 1860 года трехлетие ...” [8].

Зауважимо, що за своїм соціальним положенням, більшість купців хоча б раз за життя мали яке-небудь громадське навантаження. Звичайно, посада міського голови була найпочеснішою. І вибирали на цю посаду найбільш шанованих й заможних. Тому не дивно, що до цього часу збереглася надгробна мармурова плита, що була встановлена на могилі М.Я.Сорокіна, з датами його народження і смерті. Лежить вона, зараз, у

Троїцькому парку Новгород-Сіверського. Колись там був цвинтар з Троїцькою церквою.

Фотолистівка з альбому. Вид на Троїцьку церкву

Треба сказати, покійна Наталія Іванівна берегла, як пам'ять, фотолистівку з видом на місце поховання рідних. На фотолистівці можна побачити Троїцьку церкву з трьома маківками²⁾ і верхівку

вежі Спасо-Преображенського монастиря.

За архівними документами РГАДА [9, 10, 11], імовірно, у Мануїла Яковлевича було троє братів: Іван, Трохим і Мандрис. А його мати,

²⁾ Ред.: мабуть це єдине існуюче зображення цієї церкви: за часів радянської влади вона була зруйнована і зараз тільки огорожене місце її колишнього знаходження.

прабаба конструктора, Домнікія Сорокіна у 1860-1863 рр. була, серед купців Новгород-сіверського повіту, найбільшою власницею землі: 272 десятини.

Зображення зовнішнього вигляду літального апарата Миколи Івановича є на одній з фотографій родинного альбому, а ще на п'яти – зображені окремі вузли гвинтокрила.

Військовий інженер М.І.Сорокін дослідні роботи по створенню свого літального апарата почав проводити у 1909 р. в авіаційному відділенні Російсько-Балтійського вагонобудівного заводу (РБВЗ) (м. Рига), очолити який був запрошений у С.-Петербург, в 1912 р., І.І. Сікорський.

Микола Сорокін на фоні тримаючих гвинтів

Треба сказати, що в ті часи будував свої перші гвинтокрили й І.І.Сікорський. Підйомна сила його першого гвинтокрила, який був зібраний за співвісною схемою у 1909 р., була недостатньою для польоту. У 1910 р. І.І.Сікорський будує другий гвинтокрил за тією ж співвісною схемою, що вже зміг відірватися від землі, але без пілота на борту. Такі факти, як знаходження побудови гвинтокрилів на початковому етапі й безліч невирішених проблем у цій справі та бажання скоріше піднятися у повітря на власноруч побудованому апараті, переключають думки І.І.Сікорського на розробку літаків, де на той час вже були одержані суттєві досягнення іншими конструкторами. Важливо, що на відміну від нього, М.І.Сорокін продовжував роботи по будівництву свого гвинтокрила, який, до того ж, мав більш складну схему.

Як вже наголошувалося раніше, літературних джерел, де б висвітлювалося питання будівництва перших гвинтокрилів на території

колишньої Російської імперії, існує обмаль і вони не дають повного уявлення про творчий доробок Миколи Івановича: можна знайти лише малюнок і кілька рядків про апарат і його автора.

Як вдалося встановити, окрема сукупність фотографій родинного альбому відтворює дослідні роботи М.І.Сорокіна по створенню свого гвинтокрила у Новгород-Сіверському, з 1911 по 1914 рр. Частина деталей літального апарата була вивезена ним з С.-Петербургу, де наприкінці 1910 р. на РБВЗ були припинені роботи по будівництві гвинтокрилів, що фінансувалися Військовим відомством. Роботи над удосконаленням конструкції гвинтокрила Микола Іванович проводить у нещодавно побудованій літній садибі¹⁾ на крутому березі Десни, в с.Риков, з залученням як фахівців, так і різноробочих. Був там і яблуневий сад Сорокіних. Відображення цих фактів також можна знайти на фотографіях з альбому.

Гвинтокрил М.І.Сорокіна, що був побудований за складною подовжньою схемою, викликав неабияку зацікавленість його багатьох, згодом відомих, сучасників. Приїжджали до Новгород-Сіверського І.І.Сікорський і Б.М.Юр'єв. Зображення І.І.Сікорського разом з М.І.Сорокіним можна знайти на одній з фотографій родинного альбому. Б.М.Юр'єв робив розрахунки схеми гвинтокрила М.І.Сорокіна. Взявши за основу діаметр тримаючих гвинтів і потужність двигуна, він розрахував підйомну силу гвинтів. Потім, виходячи з уявлень того часу, Б.М.Юр'єв

Зимовий варіант кінного транспорту Сорокіних

розрахував на міцність частини конструкції гвинтокрила: лопаті, ферму, трансмісію, елементи кріплення гвинтів до фюзеляжу, – і в результаті визначив масу всього апарата. Одержане значення сумарної маси ферми і трансмісії було таким

великим, що Б.М.Юр'єв прийшов до висновку: „... построить геликоптер вида черт. „а” (креслення гвинтокрила М.І.Сорокіна. – Авт.) теперь невозможно”.

Микола Іванович ще захоплювався мисливством у колі друзів. До речі, Сорокіни завжди тримали собак відповідної породи.

¹⁾ Ред.: Нині на цьому місці знаходиться Дослідне садівництво Новгород-Сіверського.

Наполегливість М.І.Сорокіна у справі побудови гвинтокрила, практична відсутність інформації про його винахід і те, що сестра Наталія берегла цей своєрідний фоторепортаж про роботу брата, свідчать про те, що М.І.Сорокін, імовірно, загинув у ті буремні роки.

Матеріали, що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області, свідчать, що М.І.Сорокін на початку 1917 р. був іще живий. У цей час він вже відійшов від справи будівництва гвинтокрила й займався комерційною діяльністю: 12 січня він надсилав Міському Голові Новгород-сіверська заяву про одержання дозволу на встановлення нафтового двигуна в будівлі власної трикотажно-панчішної фабрики, що була добудована до його садиби. Фасад будівлі фабрики виходив на Поштовий провулок. Прохання Миколи Івановича було розглянуто Новгород-сіверською Міською Думою, яка постановила: „... на установку двигателя изъясвить согласие если труба от него будет выведена не на улицу, а во двор и выше крыши здания” [5].

Іван Іванович Сорокін

Наприкінці оповіді про творчу діяльність М.І.Сорокіна треба сказати, що двогвинтова подовжня схема гвинтокрила була реалізована тільки у 1945 р., у США, Френком Пясецьким. Гвинтокрил Пясецького фахівці називають „літаючим бананом”. Ще він має назву „літаючий вагон”, завдяки тому, що конструкція гвинтокрила є стійкою до переміщення центру маси та дозволяє використовувати для розміщення багажу майже увесь фюзеляж.

Родині Сорокіних, імовірно, належала частина мережі кінного транспорту Новгород-Сіверського: в альбомі є чимало фотографій, де зображено коней з візниками та возики літнього й зимового варіантів.

За даними С.С.Воїнова [12], що підтверджуються архівними матеріалами та фотографіями родинного альбому, брат конструктора Іван Іванович Сорокін був власником першого в місті автомобіля. До речі, по фото з альбому можна встановити його марку: цей, дорогий на той час, автомобіль був виготовлений відомою на початку XX ст. німецькою фірмою NAG (Neue Automobile Gesellschaft).

В 1914 р. І.І.Сорокін звертається до Повітової Земської Управи з проханням дозволити йому організувати автомобільний рух між містом і залізничною станцією Пирогівкою. У проханні І.І.Сорокін вказує плату проїзду в „самодвижущихся экипажах” в один кінець, у розмірі 1руб. 30 коп. і час відправлення автомобілів з Новгород-Сіверського: зранку – о 5

Автомобіль Сорокіних

год. 30 хв. та по обіді – о 4 год. 25 хв. Зі станції Пирогівки „самодвижущиеся экипажи” відправлялися відразу ж по прибутті поїзда.

Прохання І.І.Сорокіна було включено в доповідь № 11 Повітової Земської Управи, що була заслухана Надзвичайними Новгородсіверськими Повітовими Земськими Зборами. По цій доповіді

Зборами було прийняте рішення: „... приложенный к докладу проект обязательных постановлений для самодвижущихся экипажей по дороге из г.Новгород-Северска в Пироговку утвердить и поручить Управе представить его г. Губернатору на утверждение. По получению надлежащего утверждения опубликовать эти обязательные постановления во всеобщее сведение”. Єдине, що було уточнено Зборами, так це наступне: „Число пассажиров должно быть по числу мест в автомобиле” [6]. В альбомі є фото, на якому зображено автомобіль NAG з пасажиром і водієм. На підніжці автомобіля, як було встановлено, стоїть І.І.Сорокін.

Про поважне відношення в родині Сорокіних до, існувавшего тоді, монархічного режиму і її соціальне положення можна судити за трьома фотографіями з альбому, де зображено відкриття пам'ятника Імператору Олександру II в Новгород-Сіверському, в 1911 р., на відзначення 50-ї річниці селянської реформи 1861 р. [13]. Пам'ятник був встановлений біля будинку Міської Управи, де зараз знаходиться огорожений зелений газон. Правильному визначенню міста встановлення пам'ятника допомогли саме ці три старі фото з альбому Н.І.Сорокіної, де чітко видно характерний фронтон будинку Управи, що зберігся до нашого часу в неушкодженому стані. Стосовно р. і місця встановлення пам'ятника одержані результати різняться з даними С.С.Воїнова [12]. За ним пам'ятник був встановлений в липні 1914 р., на площі поблизу поліцейського управління, а пізніше на його місці був встановлений пам'ятник В.І.Леніну, що і зараз стоїть біля Будинку культури, який, до речі, знаходиться в іншій частині міста.

Новгород-Сіверський. 18.04.1916 р.
Сидять, зліва направо, Наталія (друга),
дружина Івана (крайня); стоять Іван, Микола (крайні справа)

Так була прочинена завіса таємності над старовинним родом Сорокіних з Новгород-Сіверська, з якого вийшов талановитий український конструктор гвинтокрила подовжньої схеми М.І.Сорокін. Родина Сорокіних була однією з найбільш шанованих в Новгород-Сіверському й сприяла розвитку технічної інфраструктури міста на початку ХХ ст. Навіть зараз старожили міста згадують талановитого механіка Сорокіна, який побудував літак, перелетів на ньому Десну і впав біля села Остроушки [12].

1. Изаксон А.М. Советское вертолетостроение. – М.: Машиностроение, 1964. – 312 с.
2. Юрьев Б.Н. Избранные труды. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – Т.ІІ. – 272 с.
3. Шавров В.Б. История конструкций самолетов в СССР до 1938 года. – М.: Машиностроение, 1994. – 704 с.
4. Лист ГУМВС України від 19.12.2008. Реєстраційний 0260/1596.
5. Державний архів Чернігівської області (Далі – ДАЧО). – Ф.145. – Оп. 3. – Спр. 2787. – Арк. 123 зв., 203 зв.
6. Там само. – Ф. 145. – Оп.2. – Спр. 591. – Арк. 130, 145.

7. Там само. – Ф. 503. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.28зв.
8. Там само. – Ф.127. – Оп.3^a. – Спр.693.
9. Там само. – Ф.144. – Оп.1. – Спр.205.
10. Там само. – Ф.1301, №13486. – Арк.86.
- 11 Там само. – Ф.1350, №13477. – Арк.1.
12. Воїнов С. Новгород-Сіверський. Нариси історії. – Чернігів: Сіверянства думка, 1999. – 164 с.
13. Чистяков Г. Кимры – царю-батюшке // Караван + Я. – 2008, – №49 (665).